

лоцкий автор во многом опирался на учебник своего предшественника, тем не менее сопоставление показывает, что учебник, вышедший в Полоцке в 1788 и 1799 гг., не был простым переизданием работы Деколонии. Полоцкое издание представляет собой модификацию, причем культурно и прагматически обусловленную, знаменитого учебника. Полоцкий автор проявляет свободу в отборе примеров для иллюстрации основных положений риторического знания, а также в интерпретации некоторых из них.

Достоинством книги является тщательный текстологический анализ. Выявлены не только текстуальные совпадения, но и грамматические и стилистические разночтения в совпадающих фрагментах, что дает возможность филологам-классикам сделать выводы об уровне изучения латинского языка на территории Беларуси в XVIII в. Перевод сопровождается подробным историко-культурным комментарием, в котором поясняются многочисленные реалии, имена, события античной истории и культуры.

Отметим информационно насыщенную вступительную статью, в которой дается исторический очерк деятельности иезуитов на территории Беларуси, характеризуется научная традиция в определении авторства полоцкого учебника, обосновывается предположение о том, что автором полоцкого учебника был П. Эстка, проводится краткий сопоставительный анализ риторического учения, представленного в аутентичном учебнике Деколонии и в полоцком учебнике. Отметим также научную корректность И.Б. Кравчук, которая не настаивает на атрибуции полоцкого учебника П. Эстке, а осторожно говорит, что можно с большой долей вероятности предполагать его авторство.

Переиздание латиноязычного учебника и его перевода восстанавливает малоизвестные факты в истории культуры и образования на Беларуси в конце XVIII в., открывает широкое поле для исследований в этой области.

**Н.А. Гончарова,**  
кафедра романских языков

**А.В. Макарэвіч. Слоўнік устарэлых слоў беларускай мовы.** Брэст: БрДУ, 2005. 125 с.

Устарэлыя словы - гэта той пласт пасіўнай лексікі, які нязменна прыцягвае ўвагу мовазнаўцаў. Разам з тым існуе неабходнасць у сістэмным вывучэнні складу і адметнасцей функцыянавання ўстарэлай лексікі на сучасным этапе. Адным з крокаў у гэтым напрамку з'яўляецца і выданне «Слоўніка ўстарэлых слоў беларускай мовы», які змяшчае каля 3,5 тысяч лексем.

Слоўнік уключае пазычаныя і ўласнабеларускія ўстарэлыя намінацыі: гістарызмы (*збіцень* - 'гарачае пітво на Беларусі ў Х III-XIX ст.', *куфар* - 'від мэблі', *лірнік* - 'вандроўны музык-спявак, які акампануе сабе на ліры', *рамізнiк* - 'фурман наёмнага экіпажа', 'экіпаж з фурманам'), лексіка-словаўтваральныя арха-

ізмы (*кісліна* - суч. *кіслата*, *метада* - суч. *метад*, *мніх* - суч. *манах*, *тыфус* - суч. *тыф*, *тэза* - суч. *тэзіс*), лексіка-фанетычныя архаізмы (*глас*, *газэта*, *лілея*, *пражэкт*), уласна-лексічныя архаізмы (*гелікаптар* - 'верталёт', *сачавіца* - 'аптычная лінза', *святліца* - 'светлы, чысты пакой у хаце, прызначаны звычайна для прыёму гасцей', *тартак* - 'лесапільны завод'), семантычныя архаізмы (*лаўка* - 'невялікі гандлёвы магазін', *места* - 'горад', *шчыт* - 'ручная ахоўная зброя старажытнага воіна', *цэх* - 'гарадская арганізацыя рамеснікаў адной ці некалькіх прафесій', *чайка* - 'парусны човен з вёсламі і прымацаванымі ўздоўж надводнага борта пучкамі чароту').

Значнае месца на старонках слоўніка адводзіцца вялікай труп лексем, што абазначаюць рэаліі і паняцці савецкай рэчаіснасці (1917-1991). Яны пазначаны спецыяльнай паметай *савет.* - саветызм, савецкае: *агітпроп*, *жакт*, *мясцом*, *нардом*, *наркамат*, *нэпман*, *фабзавуч*, *Чэка* і інш.

Базай фактычнага матэрыялу для слоўніка А.В. Макарэвіча паслужылі нарматыўныя слоўнікі беларускай мовы і энцыклапедычныя выданні: Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агул. рэд. акад. К.К. Атраховіча. Мн., 1977-1984; Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. Мн., 1996; Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Пад рэд. акад. М.В. Бірылы. Мн., 1987; Беларуская энцыклапедыя: У 17 т. Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. Мн., 1996-2003; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Рэдкал.: М.В. Біч і інш. Мн., 1993-2003.

Пры ўкладанні слоўніка, як сведчыць аўтар, «улічваецца ўдакладненыя кваліфікацыйныя крытэрыі ўстарэлага слова, што дазволіла выпрацаваць адпаведныя падыходы пры абазначэнні ўстарэлай лексікі і больш паслядоўна і акрэслена адабраць лексічны матэрыял» (с. 6). Шкада толькі, што гэтыя крытэрыі не абазначаны ў прадмове да слоўніка. Карыстальнікаў, безумоўна, не можа не зацікавіць, на якой падставе некаторыя актыўна ўжывальныя і сёння словы (напрыклад, *диктатура*, *ліцэй*, *піянер*, *угодкі*, *шлем* і інш.) аднесены да ўстарэлых. Улічваючы адсутнасць у айчынай лексікаграфіі вопыту выдання слоўнікаў такога тыпу, публікацыя дадзеных крытэрыяў і асабліва іх абмеркаванне маглі б істотна паспрыяць справе далейшай працы ў гэтым напрамку.

Устарэлыя намінацыі выяўляюцца ва ўсіх функцыянальных стылях сучаснай беларускай мовы. Здаецца, найбольш поўна і глыбока даследавана ўстарэлая лексіка ў мове сучаснай мастацкай літаратуры, найперш, натуральна, гістарычнай прозы. У 2004 г. абаронена кандыдацкая дысертацыя на тэму «Устарэлая лексіка ў сучаснай беларускай гістарычнай прозе» (аўтар Н.А. Барысенка, Мазыр). Аднак далёка не ўсе ўстарэлыя намінацыі зафіксаваны лінгвістычнымі слоўнікамі і энцыклапедычнымі даведнікамі, што паслужылі крыніцамі фактычнага матэрыялу для рэцэнзуемага выдання. Да тага ж самыя «свежыя» з іх пабачылі свет у 1996 г. За

10 гадоў, зразумела, адносіны паміж членамі апазіцыі 'актыўная лексіка' / 'пасіўная лексіка' некалькі змяніліся. Натуральна, што ў слоўніках не ўлічваюцца гэтыя акалічнасці. І тут мы сутыкаемся з адной з цэнтральных праблем, што ўзнікаюць пры стварэнні слоўніка ўстарэлых слоў: склад лексікі паводле актыўнасці выкарыстання выключна рухомы, таму вызначаць ступень ужывальнасці той ці іншай лексемы можна толькі на пэўным сінхронным прэзе. Як жа падышоў да вырашэння гэтай праблемы аўтар рэцэнземага слоўніка? Абраўшы базай лексічнага матэрыялу вышэйназванага лінгвістычнага слоўніка, а таксама энцыклапедычны выданні, укладальнік лакалізаваўся ў часе і моўнай прасторы. Таму «Слоўнік устарэлых слоў беларускай мовы» - гэта, па сутнасці, слоўнік устарэлых слоў беларускай літаратурнай мовы 1977-1996 гг.

З тага часу ў друку з'явілася значная колькасць мастацкіх твораў (Ул. Арлова, Л. Дайнекі, В. Іпатавай, А. Лойкі, В. Чаропкі) на гістарычную тэматыку, многія ўстарэлыя лексемы якіх не адзначаюцца ў лексікаграфічных выданнях, што паслужылі базай для слоўніка А.В. Макарэвіча: *вагола, вісон, барвіца, карзно, колты, павой, ручніца, харомы (!), шлык* і г. д. Застаецца толькі выказаць упэўненасць у тым, што гэтая частка лексічнага скарбу літаратурнай мовы абавязкова ўвойдзе ў наступны выданні слоўніка ўстарэлых слоў.

Пры далейшай працы над слоўнікам такога тыпу неабходна ўлічыць індывідуальна-аўтарскае стаўленне пісьменнікаў да Слова. У творах В. Іпатавай побач з гістарызмамі і архаізмамі ўжываюцца яшчэ і словы-імітатары - словы, якія называюць рэаліі і паняцці мінулага, адпавядаюць беларускамоўным словаўтваральным мадэлям і тыпам, аднак якія не засведчаны ні агульналінгвістычнымі, ні спецыяльнымі (гістарычнымі, этымалагічнымі, дыялектнымі) слоўнікамі, што, безумоўна, не выключае магчымасці іх існавання ў мінулым. У рамане В. Іпатавай «Залатая жрыца ашвінаў» да ліку слоў-імітатараў можна аднесці каля дзесятка слоў, напрыклад, *аскіцірый* - 'манастыр', параўн. *аскитнік* - 'той, хто вядзе аскетны лад жыцця' (Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка, 1, 29); *амяцежаны* - 'неспакойны', параўн. *метежны* - 'бурны, неспакойны' (Гістарычны слоўнік беларускай мовы, 18, 269); *бескаленнік* - 'бязродны', параўн. *колено* - 'пакаленне ў радаслоўнай' (Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, IV, 156); *ваяводзіна* - 'жонка ваяводы'; *віслена* - 'распусніца', параўн. *вісус* - 'свавольнік, гарэза; распуснік' (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы, 1, 494); *гілеўшчык* - 'бунтаўшчык', параўн. *гиль* - адно са значэнняў 'мяцеж' (Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, III, 84) і інш. Цяжка сказаць, як трэба разглядаць такія лексемы - як аўтарскія наватворы, стылізаваныя «пад мінуўшчыну», ці як старажытныя (рэканструаваныя?) намінацыі, якія сапраўды маглі ўжывацца даўней, але не зафіксаваны слоўнікамі.

Адметнасці ўжывання ўстарэлых слоў у іншых стылях мовы пакуль што застаюцца па-за ўвагай лінгвістаў. Пры іх даследаванні

ўзнікаюць цяжкасці з кваліфікацыяй лексемы як актыўнай ці пасіўнай. Напрыклад, у штодзённым ужытку назвы *дрыгавічы, крывічы, радзімічы* будуць гістарызмамі, а ў мове навукі гісторыі яны выкарыстоўваюцца як нейтральныя намінацыі даўнейшых рэалій. Таму пры ўкладанні слоўніка ўстарэлых слоў нелінгвістычныя энцыклапедычныя выданні лепш выкарыстоўваць у якасці крыніц даведчанага, а не фактычнага матэрыялу. Акрамя таго, узнікае пытанне аб самой магчымасці ўкладання слоўніка ўстарэлых слоў усёй беларускай мовы. Найбольш рэальна і мета-згодна стварыць слоўнік устарэлых слоў літаратурнай мовы і толькі пэўнага перыяду.

«Слоўнік устарэлых слоў беларускай мовы», безумоўна, не ўключае ў сябе абсалютна ўсе ўстарэлыя лексемы, што функцыянуюць у мове на сучасным этапе, аднак неабходна прызнаць, што ў айчынным мовазнаўчай лексікаграфіі гэта першая спроба складання слоўніка такога тыпу. І ўжо сам факт выхаду яго ў свет заслугоўвае ўхвалы і адначасова - пільнай увагі з мэтай далейшага ўдасканалення лексікаграфічных выданняў такога тыпу.

У сваім слоўніку А.В. Макарэвіч скарыстоўвае агульнапрынятую ў лінгвістычных лексікаграфічных выданнях сістэму памет і скарачэнняў. Не зусім апраўданым уяўляецца толькі абазначэнне архаізмаў паметай *уст.* (с. 6), паколькі ўсе словы дадзенага слоўніка з'яўляюцца ўстарэлымі, пра што сведчыць нават яго назва. Традыцыя выкарыстання такой паметы для ўстарэлых лексем (не гістарызмаў ці архаізмаў паасобку!), сапраўды, мае месца ў агульналінгвістычным слоўніках: у «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (1977-1984), «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» (1996), «Слоўніку беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне» (1987) і інш. Аднак у названых лексікаграфічных выданнях не праводзіцца размежаванне гістарызмаў і архаізмаў. Для слоўніка ўстарэлых слоў такая дыферэнцыяцыя - адна з галоўных задач, якую ён павінен вырашаць, і адна са спецыфічных рыс, якая, безумоўна, будзе прыцягваць увагу карыстальнікаў.

«Слоўнік устарэлых слоў беларускай мовы» А.В. Макарэвіча будзе карысны ўсім, хто цікавіцца беларускай мовай. Ён можа аказацца добрым спадручным даведнікам на занятках не толькі па беларускай мове, пры вывучэнні адпаведных раздзелаў лексікалогіі і лексікаграфіі, але і па гісторыі беларускай літаратуры, пры вывучэнні гістарычнай прозы, і на занятках па гісторыі Беларусі.

**М.І. Свістунова,**

кафедра гісторыі беларускай мовы